

O'SMIRNI IJTIMOVIY-PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINI TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

Ibragimova.Sh.G.

**Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti,
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi**

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'smirlar psixikasida sodir bo'ladigan ruhiy kechinmalar xulq-atvoridagi ijobiy va salbiy o'zgarishlari oiladagi o'zaro munosabat shakllarining xususiyatlariga to'xtalib o'tilgan. O'smirlarning axloq normalari, psixik xususiyatlari ochib berilgan. O'smirni ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ota-ona va farzand munosabatlarini ta'sirining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. O'zbek va xorij olimlari shu mavzu borasida olib borgan ishlari yoritilgan. Ota-onalar va farzand o'rtasidagi sog'lom munosabatlarni tashkil etish borasida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, stereotip, tajovuzkorlik, xulqiy og'ishish, imitatsiya, empatiya, deviant xulq.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются положительные и отрицательные изменения в поведении психических переживаний, происходящие в психике подростков, особенности форма взаимодействия в семье, нравственные нормы и психологические особенности подростков. Анализируются психологические особенности влияния детско-родительских отношений на социально-психологическое развитие подростка. Освещены работы узбекских и зарубежных ученых по данной теме. Были проведены дискуссии по вопросам установления здоровых отношений между родителями и детьми.

Ключевые слова: подросток, стереотип, агрессия, девиантное поведение, имитация, сочувствие, девиантное поведение.

ANNOTATION

In this graduate thesis, the positive and negative changes in the behavior of mental experiences that occur in the psyche of adolescents, the characteristics of the forms of interaction in the family are discussed. The moral norms and psychological characteristics of adolescents are revealed. The psychological features of the influence of parent-child relations on the socio-psychological development of a teenager are analyzed. The work of Uzbek and foreign scientists on this topic is highlighted. Discussions were held on the establishment of healthy relations between parents and children.

Keywords: teenager, stereotype, aggression, deviant behavior, imitation, empathy.

Oila - bu bolaning shaxsiyatini tarbiyalashda asosiy, uzoq muddatli va eng muhim rol o'ynaydigan alohida turdagi jamoadir. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarga oilaning turi, kattalar tomonidan tutilgan mavqeyi, munosabatlar uslubi va ularning oilada bolaga qo'yadigan o'rni ta'sir qiladi. Ota-ona munosabatlari turining ta'siri ostida bolaning shaxsiyati shakllanadi.

Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning ahamiyati ko'plab psixologlarning e'tiborini tortdi. Hozirgi vaqtda ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar muammosi bolalarning psixologik farovonligi va ijtimoiy-psixologik moslashuv muvaffaqiyatining omili sifatida alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish bolaning shaxsiyatining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarni tushunish uchun juda muhimdir.

Ko'pgina psixolog olimlar jumladan, A.Ya.Varga, V.I.Garbuzov, A.I.Zaxarov, E.G.Eydmiller va boshqalar bola-ota-ona munosabatlarining turi va bolaning muayyan shaxsiy xususiyatlarining shakllanishi o'rtasida bevosita bog'liqlikni ko'rsatadi degan fikrni ilgari surdi.

Ota-ona va bola munosabatlarining bola rivojlanishiga ta'siri ota-ona tarbiya uslublarini hisobga olgan holda o'rganiladi. A.Ya.Varganing so'zlariga ko'ra ma'lum bir tarbiya uslubi ota-onaning ma'lum bir munosabatiga asoslanadi. Varga ota-ona munosabatining eng aniq va keng qamrovli ta'rifini taqdim etdi, bu orqali u bolaga nisbatan turli xil –tuyg'ularning yaxlit tizimini, u bilan muloqot qilishda qo'llaniladigan xatti-harakatlarning stereotiplarini, bolaning xarakterini, uning harakatlarini idrok etish va tushunish xususiyatlarini tushuntiradi.

Ingliz sotsiologi Entoni Giddensning (1938) klassik ta'rifiga ko'ra, oila deganda "to'g'ridan-to'g'ri oilaviy munosabatlar bilan bog'langan, katta yoshli a'zolari bolalarga g'amxo'rlik qilish mas'uliyatini o'z zimmlariga oladigan odamlar guruhi" tushuniladi .

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, oila tushunchasini jamiyatning ajralmas qismi, jamiyatning yangi a'zolarini ko'paytirish va ularni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydigan bo'g'ini sifatida belgilashimiz mumkin.

Sharq mutafakkirlari ham ota-ona va farzand munosabatlari hamda bolaga to'g'ri tarbiya berish haqida, ota-onalarga maslahatlar berib o'tganlar. Jumladan Ibn Sino bola tarbiyasi va tarbiya usullari haqida qimmatli fikrlarini bildirgan. Olimning bolaning axloqiy tarbiyasi haqida bildirgan fikrlarida, bolani tarbiyalash ota – onaning oiladagi asosiy maqsadi va vazifasi ekanligini aytib o'tgan.Uning fikricha o'z kamchiliklarini tuzatishga qodir bo'lgan ota – ona tarbiyachi bo'lishi mumkin.

Axloqiy tarbiyada eng muhim vositalar bolaning nafsoniyatiga, g'ururiga tegmagan holda, yakka – yakka suhbatda bo'lish unga nasihat qilishdir.Ibn Sino bolada axloqiy xususiyatlarni mehnat, jismoniy aqliy tarbiya bilan uzviy birlikda shakllantirishni, uni inson qilib kamol toptirishda asosiy omil deb biladi.

Buyuk mutafakkirlardan biri bo'lgan Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ota-onalarning farzand tarbiyasidagi vazifa va burchlari, farzandning ota-onaga munosabati, ularni qadrlash, insonlar orasidagi muomala odobi, ularning o'zaro axloqiy munosabatlari, haqorat, qo'pollik kabi yomon odatlardan saqlanish zaruriyati

bilan bir qatorda bola tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratish, uning kelajagi uchun ota-onaning mas'uliyati katta ekanligi kabi axloqiy masalalarga urg'u beriladi. U asarida farzandlarga shunday uqtiradi: o'z farzanding sening haqingda qanday bo'lishini istasang, sen ham ota-ona haqida shunday bo'lg' il deb yoshlarni ota-onasini hurmat qilishga e'zozlashga, mehr-oqibatli bo'lishga da'vat etadi. Kaykovus o'z asarida tarbiyaga alohida e'tiborni qaratar ekan, tarbiyani inson aqlini va shaxsiy hayotni shakllantiruvchi omillardan deb biladi. Bunda inson ruhiyatini yuksaklarga ko'tarishni ilgari suradi, salbiy illatlarning sabablarini izlaydi.

Oila shaxsning birlamchi ijtimoiy shakllanishi instituti sifatida o'smirning jamiyatning to'la huquqli a'zosi bo'lishiga yordam berishi yoki aksincha, bu jarayonni murakkablashtirishi mumkin. Bundan kelib chiqqan holda, o'smirning ijtimoiylashuvi natijalariga oilaning ta'sirining bunday omillarini, masalan, tarkibi (to'liq kunlik, yarim kunlik), ota-onalarning qadriyat yo'nalishlari, tarbiya va uning uslubi (avtoritar, demokratik, ruxsat beruvchi), bola-ota-ona munosabatlarining turi (diktat, vasiylik, aralashmaslik, hamkorlik) ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijasida oila o'smirning ijtimoiylashuviga to'g'ridan-to'g'ri (mustahkamlash mexanizmidan foydalangan holda) va bilvosita (identifikatsiya mexanizmidan foydalangan holda) ta'sir qiladi degan xulosaga kelish mumkin. Bu jarayonda eng muhim rol tarbiya va uning uslubiga tegishli: o'smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishiga demokratik hissa qo'shadi, avtoritar va ruxsat beruvchilar unga to'sqinlik qiladi.

Oilaviy munosabatlar turiga kelsak, faqat ota-onalar va bolalar o'rtasidagi hamkorlik jamiyatga kirishga qodir to'laqonli shaxsni shakllantirishga foydali ta'sir ko'rsatadi. Diktat, vasiylik va oilaviy munosabatlarga aralashmaslik o'smir jamiyatdagi xulq-atvorning buzilgan modellarini shakllantiradi, bu uning ijtimoiylashuvini murakkablashtiradi.

O'smirning ijtimoiy rivojlanishining ijobiy natijasi ham oila tarkibiga bog'liq. Shunday qilib, to'liq bo'lmagan oila o'smirning jamiyatdagi ijtimoiymavqeyini zaiflashtiradi, bu esa, o'z navbatida, shaxsning tengdoshlari va kattalar bilan munosabatlarida muammolarga olib keladi. To'liq ya'ni, ota-onadan iborat oila o'smir jamiyatdagi bunday qiyinchiliklarni oldini olishga yordam beradi.

Ijtimoiylashuv - bu inson hayoti davomida sodir bo'ladigan murakkab jarayon. "Ijtimoiylashtirish" tushunchasining ko'plab tariflari mavjud. Ijtimoiy pedagogikada sotsializatsiya jamiyat tomonidan uzluksiz uzatilishining ikki tomonlama jarayoni va shaxsning ma'lum bir sharoitda muvaffaqiyatli ishlashiga hissa qo'shadigan ijtimoiy normalar, axloqiy qadriyatlar va xulq-atvor namunalarini hayot davomida tushunish jarayoni sifatida qaraladi. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv ko'pincha jismoniy va psixologik o'zgarishlar tufayli qiyin kechadi.

Tananing jismoniy va ruhiy qayta tuzilishi. O'smirga qarab, siz tashqi ko'rinishdagi o'zgarishlarni sezishingiz mumkin: noqulaylik, tana qismlarining nomutanosibligi, burchak harakatlari. Shu bilan birga, o'smir tengdoshlari bilan munosabatlarni o'rnatish, axloqiy tamoyillarni o'zlashtirish va ijtimoiy mas'uliyat hissini olish bilan bog'liq ko'plab psixologik muammolarga duch keladi. Shuningdek, shaxsning kelajakdagi hayotini, uning jismoniy va ruhiy holatini belgilovchi doimiy xulq-atvor va xarakter xususiyatlari shakllanadi.

Shaxs rivojlanishining ushbu bosqichida oila ijtimoiylashuv jarayonida eng muhim rol o'ynaydi.

Oila o'smir shaxsini rivojlantirish va ijtimoiy tajribani to'plashning kuchli mexanizmidir. S.A.Ambalovning ta'kidlashicha, oila muloqot, o'z a'zolariga alohida g'amxo'rlik muhiti, kundalik foydali faoliyati orqali o'smirda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ideallar, hayotiy qarashlar, ijtimoiy yetuklikni shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Zamonaviy oilalar tuzilishi, turmush tarzi, ota-ona va bola munosabatlarining turi, ta'lim usullari va sotsializatsiya mazmuni va ushbu jarayonning natijalari bog'liq bo'lgan boshqa mezonlar bo'yicha farqlanadi. Shunday qilib, bugungi kunda ba'zi oilalarda o'smirlarning ijtimoiylashuvi natijalari salbiy. Rossiyadagi oilalarning 25% gacha bolalari o'z farzandlarini muvaffaqiyatli ijtimoiylashtira olmaydilar va 15% gacha jinoyatchi bo'lishadi.

Shunday qilib, o'smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishi qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishi oilaga bog'liq. I. S. Kon, T. I. Dymnova, A. G. Xarchev ijtimoiylashuv jarayoni va shaxsning o'smirlik inqirozini muvaffaqiyatli yengib o'tishining oila ichidagi munosabatlarga va bola-ota-ona munosabatlarining mavjud turiga bog'liqligini o'rganib chiqdi va tahlil qildi.

A.V.Mudrik o'smirning sotsializatsiyasiga ta'sir etuvchi mikrofaktorlar orasida ijtimoiylashuv jarayonini har tomonlama o'rganar ekan, ota-onalarning o'smirga tarbiyaviy ta'sirini hisobga olgan holda, oilani o'smirlik davrida shaxs shaxsining birlamchi ijtimoiy shakllanishi instituti sifatida belgilaydi. Hozirgi vaqtda o'smirda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'nikmalar, shaxsiy xususiyatlar va e'tiqodlarning shakllanishiga oilaviy ta'lim uslubining ta'siri muammosini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy ishlar olib borilmoqda. Ko'pgina ilmiy ishlar ota-onalarning qobiliyatlari, qadriyat yo'nalishlari va ota-onalarning xatti-harakatlari me'yorlarining o'smirning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sirini tahlil qiladi. O'smirlik davrida bolaning oilasi bilan hissiy aloqasi hali ham juda kuchli va shaxsning ijtimoiy rivojlanishiga oilalar, ota-onalar va o'smirlar o'rtasidagi munosabatlar turi, oilaviy ta'lim uslubitarkib kabi mezonlar ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ota-onalarning xatti-harakatlari, qadriyatlari va e'tiqodlari o'smirning ijtimoiylashuvi jarayonida kichik ahamiyatga ega emas. Albatta, oilada ijtimoiylashuvga ta'sir qiluvchi juda ko'p omillar mavjud.

Ota-onalar farzandlariga ta'sir qilishning bir qancha mexanizmlari mavjud:

Birinchidan, mustahkamlash: kattalar to'g'ri deb hisoblaydigan xatti-harakatlarni rag'batlantirish va belgilangan qoidalarni buzganlik uchun jazolash orqali ota-onalar bolaning ongiga ma'lum me'yorlar tizimini kiritadilar, ularga rioya qilish asta-sekin odat va bolaning ichki ehtiyojiga aylanadi.

Ikkinchidan, identifikatsiya qilish: bola ota-onasiga taqlid qilib, ularning namunasiga amal qiladi, ular bilan bir xil bo'lishga harakat qiladi.

Uchinchidan, tushunish: bolaning ichki dunyosini bilish va uning muammolariga sezgir munosabatda bo'lish, ota-onalar shu bilan uning o'zini o'zi anglash va kommunikativ fazilatlarini shakllantiradi.

Oilaning sotsializatsiyasi nafaqat bolaning ota-onasi bilan o'zaro munosabatiga bog'liq. Lekin ko'pincha hamma narsa aksincha bo'lishi mumkin. Masalan, ota-onaning ikkalasi ham uy xo'jaligini yaxshi boshqaradigan oilada, bolada bu

qobiliyatlar rivojlanmasligi mumkin, chunki oilada bu fazilatlarni namoyon qilish kerak emas, aksincha, onasi iqtisodiy bo'lmagan oilada bu rolni to'ng'ich qiz o'z zimmasiga olishi mumkin. Psixologik qarama-qarshilik mexanizmi ham muhim emas: erkinligi jiddiy cheklangan yigitda mustaqillikka intilish kuchayishi mumkin va hamma narsaga ruxsat berilgan kishi qaram bo'lib o'sishi mumkin. Bugungi kunda biz ko'p jihatdan milliy an'analarga va individual xususiyatlarga bog'liq bo'lgan turli xil oilaviy tarbiya uslublariga duch kelmoqdamiz. Shunga qaramay, umuman olganda, bizning bolalarga munosabatimiz biz o'ylagandan ko'ra avtoritarroqdir.

Oila muhiti har bir shaxs uchun ana shunday birlamchi, dastlabki ijtimoiylashuv o'chog'i, maskani hisoblanadi. Ijtimoiylashuvning ikkilamchi maskanlari ham mavjudki, unga Mehribonlik uylari, maxsus internatlar hamda harbiy bilim yurtlari kiradi. Chunki u yerda nisbatan uzoq vaqt mobaynida bola tarbiyalandi, o'sha yerning normalari, qadriyatlari va talablari ta'sirida dunyoqarashi shakllanadi, shaxs bo'lib yetiladi. Agar dastlabki yoki ikkilamchi sotsializatsiyadan chekinish, undan mahrum bo'lish yoki xulqning tashqi salbiy taassurotlar natijasida deviant shaklga kelishi qayd etilsa, unda ilmiy tilda aytganda, resotsializatsiya deb nomlangan jarayon nazarda tutiladi.

Oilaviy ijtimoiylashuvning qadri va ahamiyati shundaki, uning ta'sirida birinchidan, shaxs katta, mustaqil hayotga, jumladan, oilaviy hayotga tayyorlanadi, o'ziga yarasha sifat va fazilatlarni shakllantirib boradi, ikkinchidan, har tomonlama yetuk, barkamol, aqlli, sog' va salomat shaxs bo'lib yetishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ya'ni, oila va uning sog'lom ma'naviy muhiti bolani jamiyatda yashashga, o'ziga o'xshash shaxslar bilan murosa qilish, hamkorlikda faoliyat yuritish, kasb-hunarli bo'lish, muomalada ahloq-odob normalariga bo'ysunishga o'rgatadi, psixologik jihatdan tayyorlaydi.

O'smirlik davrida shaxslararo munosabatlar va o'smir yoshdagi o'quvchilar ijtimoiylashuvi ota-onalar va farzand munosabatlari ma'lumotlariga asoslanib quyidagicha xulosaga kelishimiz mumkin. O'smirlik davri bolalarning rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi va ota-onalar bilan munosabatlar bu davrda alohida ahamiyatga ega bo'ladi. O'smirlik davrida bolalarda so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabi salbiy xususiyatlar xosdir. O'smir harakterida kattalarga taqlid qilish xususiyatlari ham ortadi. Ayniqsa bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolish holatlarini kuzatish mumkin. Shuning uchun ota-ona farzandlarini nazorat qilib turishlari, har xil yo'llarga kirib ketmasligini oldini olishlari zarur. O'smirlik davri krizis davri deb ham ataladi. Atrofdagi odamlar ayniqsa kattalar bilan munosabatda begonalarlashish va o'zini olib qochish holatlari yuz beradi, lekin shunga qaramay o'smir ota-onasining yordamiga qo'llab-quvvatlashi hamda himoyasiga ehtiyoj sezadi. Unga kattalardek muomala qilishlarini xohlaydi, chunki u endi o'zini yosh bola emas deb hisoblaydi. Har tomonlama o'zini katta bo'lganini isbotlashga urunadi. O'smirning ijtimoiylashish jarayonida oilaning notinchligi ota-onasi bilan turli xil kelishmovchiliklar oqibatida uning tarbiyasida buzilishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, ota-onalar o'smirlarni tarbiyasiga o'ta ahamiyatli bo'lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Sherbakov. "Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya". 2017-y.

2. Аргументы: Какую роль в становлении личности может играть семья? 2018 –у.
3. Abdusattorova O.A. “Oilamuhitidao'smirlardashakllanadiganjinsiy identifikatsiyaninggenderxususiyatlari”, T: O'zMU , 2007-y.
4. A.Adler.” Individualnaya psixologiya” asari.
5. Ahmedova Feruza: "O'smirlik -ulg'ayish davri" 2013-y.
6. “Bolalar va o'smirlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishining oldini olish bo'yicha psixologik maslahatlar”. Toshkent, 2019-y.
7. D. Nishonova, D.Abdullayeva, G.Baykunosova “O'smirlik davri psixodiagnostikasi va psixokorreksiyasi” Toshkent-2015y.
8. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, “Rivojlanish psixologiyasi.” Toshkent – 2018-y.